

Mitjan segle VI, l'Imperi Romà d'Orient i els territoris «reconquerits» a occident (mapa extret de: <https://histogeomapas.blogspot.com>)

REACCIONS I ESTRATÈGIES DAVANT L'ARRIBADA DE LA «PESTA DE JUSTINIÀ» A LA PENÍNSULA IBÈRICA (SEGLES VI-VII)

JORDINA SALES CARBONELL

Any 542. L'estructura política, administrativa i militar de l'Imperi Romà d'Occident havia desaparegut feia uns decennis (oficialment el 476) i diversos pobles anomenats genèricament *bàrbars* ocupaven les antigues províncies romanes. La major part del territori d'*Hispania* estava ara sota el domini visigot. La part de l'Imperi Romà d'Orient sobrevivia i l'emperador dels romans feia ja temps que tenia la cort instal·lada a Constantinoble, una antiga ciutat anomenada Bizanci refundada i triada com a capital imperial per Constantí el Gran.

L'any anterior (541/540), havia esclatat una plaga de pesta bubònica a Orient, esdevinguda pandèmia en pocs mesos, que segons alguns venia d'Egipte i segons altres d'algun punt entre Etiòpia i el Sudan. Ens trobem en els anys centrals del regnat de Justinià I el Gran, senyor de l'Imperi Romà d'Orient, que havia emprès una ambiciosa sèrie de campanyes militars per intentar recuperar el màxim dels territoris perduts d'Occident. Part del seu objectiu s'havia acomplert a la Península Ibèrica, de la qual n'havia aconseguit «reconquerir» el territori meridional costaner als visigots.

Casualitat o causa, just abans que es declarés la pesta havia esclatat també un volcà que va enfosquir el cel durant mesos. Potser es tractava d'un volcà de l'àrea del Krakatoa (a les illes entre Sumatra i Java) o potser del volcà que avui és el llac d'Ilopango (el Salvador). Fos a Àsia o a Amèrica, l'episodi

volcànic va fer baixar la mitjana de la temperatura a tot el planeta, alterant així el clima i provocant males collites i fam arreu. Els senyals i els mals presagis eren clars segons van declarar (sempre *a posteriori*) els cronistes del moment de manera unànime, fins que el punt àlgid de la desgràcia va arribar en forma de «plaga», accepció que, tot i usar-se científicament amb relació a l'afectació per la presència massiva i desestabilitzadora d'animals (especialment insectes) en els ecosistemes, era també emprada pels antics per referir-se a les malalties contagioses, les conseqüències de les quals eren vistes com invasions de llagosta que deixaven mort i desolació per allà on passaven.

Aquesta era la situació quan la nova epidèmia va irrompre de forma inusualment letal i es va estendre amb rapidesa per les acolorides i variades geografies de l'antic Imperi Romà i també per algunes nacions limítrofs, com l'Imperi Sassànida o la Xina. A més, se succeïen periòdicament els rebrots, i la malaltia va arribar a ser endèmica en no poques regions, entre elles Hispania, on fou present fins a mitjan segle VIII; és a dir, durant més de dos segles i fins uns pocs decennis després de la conquesta musulmana del territori peninsular esdevinguda a partir del 711.

La font principal i testimoni directe de l'esclat d'aquesta antiga pandèmia és Procopi de Cesarea (490/500-560/70), qui inclou la crònica de la primera onada de la pesta dins la seva obra *De bellis* (*Sobre*

les guerres), un relat fidedigne del desenvolupament de les campanyes militars abans esmentades. Fou en bona part gràcies a les guerres que la infecció es va expandir més ràpidament i més eficaçment al llarg i ample del món conegut, amb els ports mediterranis com a vectors principals de la transmissió, en tant que escenaris del desembarcament de tropes i gents diverses vingudes de totes les parts del món. Ja assenyala Procopi com, a nivell general, «la malaltia començava sempre per la costa i avançava cap a les regions de l'interior».

El nostre cronista ostentava el càrrec de *consiliarius* del general bizantí Belisari, així que, en qualitat de conseller, va acompanyar l'exèrcit bizantí per les campanyes bèl·liques a través del Mediterrani i a més, molt probablement, va viure en primera persona l'episodi de la pesta a Constantinoble, que amb tanta cruesa i detall descriu en dos dels capítols de la seva obra,¹ que avui ens semblen una transposició del que estem patint nosaltres.

Cal posar en relleu com, a un nivell més emocional, Procopi no es va mostrar en absolut un cronista neutral cap a la figura del emperador, pel qual en tot cas sentia una profunda animadversió, com queda ben patent a la *Història secreta*, una breu obra de maduresa on, com en un pamflet, Procopi buida el pap amb Justinià i la seva esposa Teodora. Els imputa una sèrie d'abominacions i crims de tot gènere que sens dubte van influir en el fet que, posteriorment, la pandèmia de Bizanci passés a ser coneguda, popularment i historiogràficament, com «la pesta de Justinià». Direm a favor de Justinià que fou també el promotor de la increïble església de Santa Sofia d'Estambul, avui trist objecte de polèmica internacional per la pèrdua recent del seu estatus laic que l'havia fet patrimoni de tots durant un temps.

1. PROCOPIUS CAESARIENSIS, *De bellis*, llibre II, cap. 22 i 23. Una traducció al català d'aquests capítols a càrrec de Montserrat Camps Gaset i uns comentaris a l'obra a càrrec de qui subscriu, a <http://www.ircvm.ub.edu/epidemies-a-ledat-mitjana/>.

Procopi, però, no proporciona cap detall concret per a Hispània amb relació a la pesta, encara que afortunadament tenim algunes notícies escadusseres que ens han arribat a través d'altres fonts escrites i l'arqueologia, i que tot seguit passem a ressenyar.

L'ARRIBADA MÉS TEMUDA

La gran pesta inguinal originada a Orient va arribar a l'extrem occidental del món conegut (Hispània i la Gàl·lia) al cap de poc temps (542), ja que Procopi va escriure: «S'escampava pertot arreu fins als extrems del món, como si tingués por que se li escapés algun racó de la terra. Ni illa, ni cova, ni muntanya habitada no es va alliberar del mal».

Ara bé, tot i que un d'aquests «extrems del món» conegut d'aquells temps era Hispània, Procopi no en fa cap menció explícita. De fet, l'única menció que es conserva a les fonts conegudes sobre l'arribada inicial de la pesta a la península és una notícia escadussera continguda a l'obra que coneixem convencionalment amb el nom de *Chronica Caesaraugustana*,² un conjunt de referències cronològiques,³ entre les quals, per a l'any 542, trobem: «En aquells temps la plaga inguinal va devastar gairebé tot Hispània». Per tant, la pesta va arribar a Hispània aquest any, probablement abans que finalitzés la temporada de navegació.⁴

2. *Chronica Caesaraugustana*, ed. C. CARDELLE DE HARTMANN, *Victoris Tunnunensis Chronicon cum reliquiis ex Consularibus Caesaraugustanis et Iohannis Biclarenensis Chronicon*, CCSL, 173 A, Turnhout 2001, p. 4-61.

3. La *Chronica Caesaraugustana* pren com a base la *Chronica* de l'Àfrica Victor de Tunnenna, font que sovint és citada de forma errònia com la primera menció de la pesta a Hispània, quan en realitat només fa una menció genèrica a l'arribada de la plaga a Occident.

4. M. KULIKOWSKI, *Plague in Spanish Late Antiquity*, a L. K. LITTLE (ed.), *Plague and the end of the Antiquity. The Pandemic of 541-750*, Cambridge-New York 2007, pp. 150-170 (p. 151).

Justinià, emperador d'Orient, i la seva esposa Teodora representats en els mosaics de Ravenna, s. VI

El que ve després, ja correspon a episodis relacionats amb rebrots i ha estat detectat en diversos textos antics que, malauradament, no sempre són prou explícits per definir la causa concreta de les morts que s'hi mencionen. Així i tot, la simptomatologia descrita a les notícies i el context cronològic han permès a alguns historiadors relacionar determinats textos amb la pesta.⁵

Per exemple, en un dels capítols de la *Vida dels pares de Mèrida* (text escrit al segle VII però que

5. A nivell estrictament mèdic i paleogenètic, el que se sap sobre l'origen de l'antiga pandèmia queda magistralment sintetitzat en un breu article d'aparició recent al qual remetem: R.G. PRIETO ORTIZ, *Plaga de Justiniano. Investigaciones contemporáneas*, Revista de Medicina 42.2/2020, Academia Nacional de Medicina de Colombia (digital: <https://encolombia.com/medicina/revistas-medicinas/academedicina/vam-129/plaga-justiniano-causa/>). Cal posar en relleu que estudis recents discuteixen sobre si existeix o no correspondència genètica amb les posteriors grans pestes baixmedievales i modernes.

narra episodis del segle VI de la diòcesi d'Emerita Augusta —Mèrida—), es relata el decès d'August,⁶ un jove monjo d'un monestir local que, a jutjar pel quadre mèdic, molt probablement contragué la pesta: una febre aguda i deliris associats a una encefalitis van desembocar en una mort ràpida.⁷ De fet, en altres passatges de la mateixa obra es fa referència al «flagell de les malalties i la carestia d'aliments», així com més explícitament a les «nombroses epidèmies de pesta» que assolaven en aquells temps la província de la Lusitània.

Més explícit respecte de la pesta és un epígraf de l'any 609 de procedència indeterminada i custodiat al Museo Arqueológico Provincial de Còrdova, on s'indica que un personatge de nom desconegut (la

6. *Vitas sanctorum patrum Emeritensium*, ed. I. VELÁZQUEZ SORIANO, *Vidas de los santos Padres de Mérida*, Madrid 2008, p. 51-54.

7. B. CURADO, *La medicina en Mérida según la Vida de los Padres Emeritenses*, Mérida 2004, pp. 45-68 (p. 54, nota n. 184).

làpida es conserva només fragmentàriament) havia mort per culpa de la pesta (*ab inguinali plaga*): AB INGUINA/LI PLAGA O/BIIT ER(A) DC/XLVII.

Al segle VII, la pesta ja era una afecció endèmica a Hispània. Així ho demostrarien quatre sermons redactats *ex profeso* en aquesta centúria,⁸ on s'explica com arribava la pesta a les ciutats i s'exhorta la població a aplacar la causa directa de la pesta: a saber, la ira de Déu.⁹ I així ho demostra també el gran Isidor de Sevilla, últim pare de l'Església a Occident, qui tenia perfectament tipificada la pesta a la seva obra enciclopèdica *Etimologies*, on dins el llibre dedicat a la medicina i al capítol titulat «Malalties agudes» és eloqüentment descrita com segueix: «Pesta és el mateix que “contagi”, perquè, quan hom està afectat, ho transmet als altres de seguida. [...] Se li diu “pestilentia”, que equivaldria a “pastulentia”, perquè “depassa” (devora) com un incendi. [...] Se l'anomena també “inguina” pel tumor que es presenta als engonals [...] i és tan ràpida que no dona ocasió a esperar la vida o la mort, ja que la sobtada malaltia porta amb ella la mort».¹⁰

Les notícies referents a rebrots de la pesta en fonts posteriors a la invasió musulmana esdevinguda a partir de l'any 711 són també poques, i fan referència tant als últims anys del regne visigòtic com al primer segle de l'ocupació islàmica. Així, en una crònica àrab del 754 es

recorda com als estralls d'un brot de la epidèmia s'hi van sumar els abusos cap al poble comesos pel rei Ègica només arribar al poder (687-702): «a més, en aquells temps la plaga inguinal es va mostrar sense cap misericòrdia»,¹¹ mentre que en una crònica anònima del segle XI coneguda com el *Ajbar Machmuâ*, es menciona un altre brot que també va fer estralls entre els anys 706-709 junt amb la fam.¹²

Tot plegat va tenir també conseqüències immediates en la legislació conciliar hispana amb relació al tractament de la mort, perquè morir en temps d'epidèmia era i és un problema per als qui moren, però també ho era i ho és principalment per als vius. De tal manera que, al concili eclesiàstic celebrat a *Valentia* (València) el 546 (quatre anys després de l'arribada de la plaga d'Orient), es regula la conveniència de segellar ràpidament la caixa on s'ha dipositat el cos sense vida del bisbe que ha mort sobtadament, extrem que es pot atribuir sense gaires objeccions a una mesura d'emergència motivada pels estralls d'una malaltia infecciosa com la pesta: «Si el bisbe mor de forma sobtada [...], estarà de cos present únicament un sol dia amb la seva nit [...]. Després els preveres amb tota diligència el dipositaran amb tota honra i cura en un taüt».¹³ És indubtable la por que respira aquest cànon eclesiàstic amb relació al contagi *post mortem* per malaltia infecciosa, i que pel marc cronològic molt probablement es pugui imputar a la pesta,¹⁴ encara que la font no la mencioni explícitament. De fet, que aquest avís sanitari s'hagués produït durant un concili celebrat a València coincidiria amb la gran afectació que va

8. Els sermons es troben conservats en un manuscrit del segle XI custodiat al monestir de Silos. Es poden trobar traduïts a l'anglès a: M. KULIKOWSKI, *Plague in Spanish Late Antiquity...* (citad), p. 160-170.

9. Els antics (i també molts contemporanis) es preguntaven quina ofensa o transgressió havien comès cap als déus cada cop que eren castigats amb una epidèmia. Pregàries específiques per conjurar-les després de la interrogació retòrica es documenten ja entre els hitites: <https://historynewsnetwork.org/article/175827>.

10. ISIDORUS, *Etymologiae*, ed. J. OROZ Reta et M.A. MARCOS CASQUERO, *San Isidoro de Sevilla, Etimologías*, Madrid 2004, IV, 6, 17-19, p. 479.

11. *Chronica Muzarabica*, ed. I. GIL, *Corpus scriptorum muzarabiorum I*, Madrid 1973, p. 16-54., 34, 5-6, p. 28.

12. Citada a M. KULIKOWSKI, *Plague in Spanish Late Antiquity...*, cit., p. 150-160.

13. *Concilium Valentiae* (a. 546), ed. J. VIVES GATELL, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona-Madrid 1963, p. 61-64, can. IV, p. 63.

14. H. GRUBER, *Indirect Evidence for the Social Impact of the Justinianic Pandemic: Episcopal Burial and Conciliar Legislation in Visigothic Hispania*, *Journal of Late Antiquity* 11.1/2018, p. 193-215 (p. 193-215).

patir la ciutat, tal i com es detecta també a través de l'arqueologia i com es veurà més endavant.

També és possible rastrejar, encara que de forma més indirecta, les conseqüències de l'epidèmia en un concili celebrat cinc anys més tard (a. 561) a *Bracara Augusta* (Braga). En el cànon XVIII de les seves actes, eloqüentment titulat *De corporibus defunctorum*, sobre els cossos dels difunts), es prohibeix explícitament enterrar «a l'interior dels murs de les basíliques dels sants» sota cap concepte,¹⁵ com es feia tradicionalment. Tals indicacions profilàctiques són sens dubte el reflex d'una situació insostenible generada per l'abús i massificació d'un primitiu privilegi funerari cristià associat al fenomen dels enterraments *ad sanctos*, que consistia a enterrar-se al més a prop possible d'un cos sant o de les relíquies dipositades als altars de les esglésies, fet que a la pràctica comportava que els interiors de les basíliques fossin densos cementiris. I amb l'eclosió d'una epidèmia important i el consegüent augment exponencial i fins i tot incontrolat de cadàvers, aquest costum devia derivar en un caos sanitari i higiènic dins de les mateixes basíliques que de cop i volta urgia controlar. Ara bé, si la norma es va aplicar probablement, només devia afectar els estaments menys privilegiats, perquè la realitat és que a Hispània els interiors de les basíliques tardoantigues es troben farcits de tombes pertanyents a la segona meitat del segle VI i VII,¹⁶ és a dir, de l'època de la pandèmia. Respecte a això, cal recordar que, quan Procopi explica com a Constantinoble els cadàvers abandonats s'acumulaven als carrers —imatge recurrent que apareix a la crònica d'altres epidèmies anteriors

com l'Antonina o l'Atenenca— i que, més enllà d'un relat hiperbòlic com han volgut catalogar-lo alguns historiadors, s'està mostrant com una crua realitat en ple segle XXI en diferents punts del planeta amb motiu de la Covid-19.

Altres concilis hispans del final del segle VII deixen també entreveure l'afectació de la pesta en les diverses activitats i la vida quotidiana, i ens remetent a altres regions veïnes com la Gàl·lia. Per exemple, l'any 693, els bisbes de la Narbonesa (sufreganis del metropolità visigot) no van poder assistir al XVI Concili de Toledo celebrat a la capital durant el regnat d'Ègica a causa de la gran afectació de la «plaga inguinal» que assolava la regió gal·la;¹⁷ però al respecte cal recordar també l'abans esmentada crònica mossàrab del 754 on s'explica que, aquells anys, Hispània estava també profundament afectada per la mateixa causa.

En el concili de Toledo XVII celebrat l'any següent, la situació no semblava haver millorat gaire, ja que es fa menció a una «quasi despoblació» de la Narbonesa a causa dels «creixents delictes, pels atacs de l'exterior i per la mortaldat de la pesta inguinal».¹⁸ En aquest panorama tan desolador, possiblement els bisbes narbonesos ja no recordaven que, un segle abans, un vaixell provinent d'Hispània (possiblement de la costa catalana¹⁹) havia atracat al port de Marsella portant de nou la pesta a la ciutat i a la resta del territori, segons va deixar escrit Gregori de Tours.²⁰

15. *Concilium Bracarense* I (a. 561), ed. J. VIVES GATELL, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona-Madrid 1963, p. 65-77., can. XVIII.

16. J. SALES-CARBONELL, «*Funus privilegium*»: poder, prestigio y riqueza en las necrópolis de la Tarraconense tardoantigua, a: *Convegno Internazionale di studi: Sepolture di Prestigio nel Bacino Mediterraneo (secoli IV-IX). Definizione, immagini, utilizzo*, Università di Torino (Pella, 28-30/06/2017), en premsa.

17. *Concilium Toletanum XVI* (a. 693), ed. J. VIVES GATELL, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona-Madrid 1963, pp. 482-521, *Lex edita in confirmatione concilii*, p. 515-516.

18. *Concilium Toletanum XVII* (a. 694), ed. J. VIVES GATELL, *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, Barcelona-Madrid, 1963, pp. 522-537, *Incipit*, p. 525.

19. M. KULIKOWSKI, *Plague in Spanish Late Antiquity...*, cit., p. 153.

20. GREGORIUS TURONENSIS, *Historiarum libri*, ed. B. Krusch i W. Levison, *MGH smr* 1, 1, Hannover 1937-1951 (2n ed.), IX, 22, p. 380.

Grup de bisbes d'època visigòtica assistint a un concili a Toledo (Còdex Vigilianus, Biblioteca del Escorial)

Si es fa un cop d'ull ràpid a les restes arqueològiques que ens parlen de la plaga de Justinià a Hispània, de nou ens trobem amb el problema de la poca informació disponible que es pugui relacionar de manera raonada amb la incidència d'episodis de la pesta que ens ocupa. Sovint, sigui pel context arqueològic, sigui per les anàlisis posteriors, es fa possible determinar que alguns esquelets corresponen a població morta per malaltia infecciosa, però atribuir-ho en concret a la pesta es fa sovint difícil de concretar. De fet, anàlisis paleogenètiques que hagin detectat el

bacteri de la *Yersinia Pestis* en antics cementiris hispans dels segles VI-VIII són inexistents o no estan publicats fins on jo conec. No així en altres jaciments arqueològics europeus, com els alemanys d'Altenerding i Aschheim.

Ara bé, tot i aquestes limitacions, existeixen una sèrie de jaciments arqueològics,²¹ datats

21. La primera llista de jaciments la va proporcionar M. BENAVIDES BARCO, *Evidencias arqueológicas de la peste justiniana en Hispania*, *Arqueología y Prehistoria del Interior Peninsular* 08/2019, p. 86-105.

dins un arc cronològic dels segles VI-VIII, que es caracteritzen per la presència d'enterraments col·lectius amb individus de totes les edats, sense signes de violència com a causa de la mort, i segellats amb capes de calç; sovint inhumats en coves o senzillament llençats dins de sitges amortitzades, a voltes amb signes d'haver cremat els cossos. Aquests dipòsits improvisats són altament indicatius de la por, la precipitació, i potser també la saturació, a l'hora de gestionar els nombrosos cadàvers resultants dels embats virulents de les epidèmies. Procopi ja assenyalava com, en un determinat moment, a Constantinoble els cadàvers es van haver de llençar dins les torres de les muralles.

Quan es tracta d'enterraments en cementiris urbans, s'observen fosses col·lectives i grans densitats d'enterraments en períodes curts de temps, com succeeix al jaciment de l'Almoina de València, al solar de l'antic conjunt episcopal. Precisament, i com ja s'ha esmentat amb anterioritat, València va regular el tractament de la mort per la pesta en un dels seus concilis eclesiàstics.

Així, doncs, s'endevina que un aspecte social tan codificat pels antics com és el ritual funerari es va veure sobtadament alterat per las conseqüències de la pandèmia, i encara que amb anterioritat altres malalties i epidèmies havien afectat la península ibèrica, no és fins ara que, d'un dia per l'altre, ni tan sols el cos del bisbe (màxima autoritat en aquests moments en moltes ciutats) pot quedar en exposició pública els dies necessaris per tal que tothom li rendeixi els honors deguts. I és ara, com ja s'ha vist, quan es comença a decretar a Hispània (encara que amb un èxit relatiu com mostra l'arqueologia) que els cossos no s'inhumin a l'interior de les basíliques i de les ciutats.

Cal dir que, a diferència de la pandèmia actual, també originària d'Orient, la «pesta de Justinià» va arribar a Itàlia un any més tard que a Hispània. Les primeres notícies de l'epidèmia a Itàlia, tot i ser geogràficament més pròxima a Bizanci, es

daten al 543, i és cèlebre l'episodi d'un dels rebrots produïts a Roma a finals del segle VI (a. 590), quan el recentment coronat papa Gregori el Gran (l'antecessor del qual va morir precisament per la pesta) va treure en processó els fidels per intentar detenir la plaga.²² No sabem quina efectivitat real va tenir la lletania septiforme (les processons van partir de set punts diferents de l'urbs), però el que sí que és cert és que, durant l'Edat Mitjana, ja estava formada la llegenda de l'aparició de l'arcàngel Miquel durant el pas de la processó per davant del mausoleu de l'emperador Adrià, que es va passar a anomenar Castel Sant'Angelo com a recordatori de l'episodi miraculós.

Per a Hispània, no s'ha conservat cap llegenda ni tradició miraculosa respecte a l'explosió i els successius brots de l'antiga epidèmia del temps de Justinià, fet que ens ha obligat a escodrinyar directament en els pocs testimonis convencionals de caràcter exclusivament històric proporcionats pels textos i les restes arqueològiques, i a posar en paral·lel la fragmentària composició obtinguda amb els eloqüents detalls que Procopi va relatar per a Constantinoble.

CLOENDA

Quan la pesta de Justinià va arribar a Hispània, l'antiga província romana es trobava sota el regnat de Teudis, un rei al qual molts contemporanis qualificaven de tirà i que l'any en què esclatava la pesta a Orient derrotava els francs que havien entrat a la península ibèrica i assetjat Saragossa. En canvi, poc temps després, i en part pels estralls de la pesta, a Teudis se li va complicar la situació i ja no va poder fer front als contingents bizantins que havien «reconquerit» part del sud peninsular

²² L'episodi és narrat de nou per Gregori de Tours als seus *Historiarum libri*, X, 1 i apareix en altres biografies tardanes del famós papa.

Theudis, rei dels gots quan va arribar la «pesta de Justinià» a Hispània, representat en una estampa de finals del segle XVIII (Biblioteca Digital Memoria de Madrid, n. inv. 10432)

anys enrere, tot i que els exèrcits imperials també es trobaven força afectats i delmats pels estralls de la pesta. Només amb la mort de Justinià (a. 565), els visigots van començar a recuperar a poc a poc la part més meridional d'Hispània que havia estat «reconquerida» pels romans d'Orient temps enrere, en un intent utòpic de recuperar la totalitat del vell Imperi Romà.

Tot i que el regne visigot de Toledo és una realitat històrica que ha estat sovint presentada com un moment esplendorós de la història ibèrica, la Hispània postromana que deixen entreveure les fonts es perfila com una societat eminentment rural, on moltes altres malalties i patologies provocades per les penúries econòmiques (fam, males collites,

hàbits higiènics deficients, violència generalitzada, etc.) eren freqüents i recurrents,²³ de tal manera que l'alta incidència de la pesta no pot ser l'excusa per eclipsar altres factors estructurals que causaven una alta mortaldat durant l'Antiguitat de manera constant i sostinguda. En definitiva, la pesta de Justinià a Hispània no va fer altra cosa que posar de rellevància i aguditzar les penúries ja existents entre la major part de la població, pròpies d'una societat preindustrial al límit de la misèria.

23. J. MATZENBACHER ZAMPIETRO, *Uma praga sui generis: novos caminhos para o estudo da mortalidade da Praga de Justiniano (541-750)*, a: VI Encontro de Pesquisa na Graduação em História, on line 2019, pp. 25-44 (p. 25-44).

*****

A l'inici del segle XXI, i enmig d'una pandèmia de la qual encara no coneixem pràcticament res, tot parafrasejant Hegel hem après una cosa de la Història, i és que «no aprenem res de la Història». Per tant, és molt probable que des d'un punt estrictament humà tot continuï com sempre, perquè és la nostra naturalesa la que sembla que mai no canvia, almenys a curt i mitjà termini. Ara bé, si fem cas del que sabem gràcies als fets passats, un canvi que segur que percebrem serà que, essent els mateixos, haurem de viure en un escenari tan diferent a tots els nivells per les conseqüències del virus que ens semblarà que nosaltres també hem mutat profundament.

Però, en realitat, continuarem essent «en la mesura en què vam ser», perquè «el passat és irreductible» (Mònica Miró). I en conseqüència, possiblement continuarem vivint en una falsa il·lusió que ens portarà a recaure de nou en els errors perpetus; o potser aquest cop aprendrem coses pel camí, qui ho sap. I encara que errar sigui humà i senyal d'estar viu, caldrà estar molt alerta, atès que «la destrucció de la intel·ligència és una pesta molt major que qualsevol infecció», com ja va advertir l'emperador-filòsof Marc Aureli en el moment més àlgid d'un gloriós i invencible Imperi Romà que semblava que mai no havia de desaparèixer.

JORDINA SALES CARBONELL (Igalada, 1971) és investigadora en Arqueologia i Història Antiga a la Universitat de Barcelona. També imparteix classes de postgrau i realitza projectes per a institucions públiques i privades. És premi Josep Barberà i Farràs de la Societat Catalana d'Arqueologia (2011) i Marie Curie Fellowship (2011-2014). Durant dos anys va realitzar una recerca postdoctoral intensiva a Roma que li va permetre aprofundir en la implantació del cristianisme primitiu a través de les seves restes arqueològiques. És corresponsal de l'Associació Internacional d'Estudis Patrístics (AIEP/IAPS).